

ма одягу. Перша складалася із сукні, розширеної до низу, та фартуха, рукави були прямого покрою, призначені на манжет. Горловина плаття мала округлу форму, а також могла завершуватися відкладним коміром або стійкою. Святкова форма складалася з буденної сукні та фартуха білого кольору, пелерини або коміру, що був оздоблений воланами та мереживом. Колір уніформи визначався статутом закладу. Такі правила діяли до революції 1917 р., коли були скасовані більшовицьким урядом. Носіння форменого одягу вважалося становою ознакою, а тому розцінювалося новою владою як буржуазний пережиток.

1. Шепеев Л. Чиновный мир России. XVIII – начало XX в. – М., 2001.
2. Посохов И. Студенческие обструкции в университетах Российской империи (XIX – начало XX вв.) // Актуальные проблемы вітчизняної та всесвітньої історії: Зб. наук. пр. – Х., 2008. – Вип. 11.
3. Мордвинова З. Смольный институт в эпоху императрицы Екатерины II (1764–1796) // Исторический вестник. – 1914. – Кн. 6. – Т. СXXXVI.
4. Рождественский С.В. Материалы для истории учебных реформ в России в XVIII–XIX вв. – М., 2012.
5. Полное Собрание Законов Российской Империи. – СПб., 1874. – Собр. II. – Т. XLVI. – Отд. II.
6. Желваков Н.А. Положение о женских гимназиях и прогимназиях министерства народного просвещения 1870 г. // Хрестоматия по истории педагогики / Под ред. С. Каменева. – М., 1986.
7. Гончаров Ю.М. Будни Барнаульской женской гимназии глазами учителя (по материалам дневника Н.Ф. Шубкина) // Краеведческие записки. – Вып. 5. – Барнаул, 2003.
8. Воспоминания гимназисток первой женской гимназии. Женское образование на Кубани (середина XIX – начало XX вв.) // Православный Голос Кубани. – 2004. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravkuban.ru/bibl/pgk/htm>.
9. Шубкина Н.Ф. Повседневная жизнь старой русской гимназии (Из дневника словесника Н.Ф. Шубкина за 1911–1915 гг.). – СПб., 1998.
10. Выглядеть следует надлежащим образом // Калужская неделя. – 2010. – № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nedelya40.ru>.
11. Декрет Совета Народных Комиссаров // Собрание узаконенный и распоряжений правительства за 1917–1918 гг. – Отд. I [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://istmat.info/node/31763>.
12. Российский государственный исторический архив. – Ф. 109. – Д. 61. – Ч. 10.

Kondratyuk M.M. Appearance of the gymnasia girl-students in the Russian Empire at the end of the XIX – the early 20th c. Is analyzed the gymnasia girl-student appearance in the Russian Empire at the late nineteenth – the early twentieth century. The main attention is paid to the evolution of the women's uniform costume in the networks of the women's schools by the gymnasium type.

Key words: formenny dress, schoolgirl, Ministry of Education, Russian Empire

В. О. Крот

СПІВПРАЦЯ ЄВГЕНА ЧИКАЛЕНКА ТА ДМИТРА ЯВОРНИЦЬКОГО В ГАЛУЗІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті розглядається співпраця громадського діяча Є. Чикаленка з істориком Д. Яворницьким. Проаналізовано їхні мемуари, щоденники та листування. Відзначено позитивний вплив обох діячів на розвиток української культури початку ХХ ст.
Ключові слова: преса, газета «Рада», історія, «Киевская старина»

Є. Чикаленко та Д. Яворницький посідають особливе місце в історії модерної України. Перший про-

славився як щедрий меценат, видавець щоденної українськомовної газети «Рада», інший – як дослідник і популяризатор історії запорозьких козаків, збирач стародавніх скарбів, незмінний директор музею ім. А. Поля. Обидва зробили помітний внесок у справу національного відродження українців, хоча кожен працював на власній ниві. Проблема співпраці цих непересічних особистостей залишається майже недослідженою у вітчизняній історичній науці. Більше уваги українські вчені приділили вивченню взаємин Є. Чикаленка з такими діячами національного відродження, як С. Єфремов, [1] М. Грушевський, П. Стебницький [2] та ін. Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб, на основі мемуарів та листування, проаналізувати їхню спільну громадсько-політичну діяльність, спрямовану на захист української самобутності.

Так, Є. Чикаленко був одним із найактивніших громадських діячів національного руху. Все своє життя він присвятив боротьбі за національне визволення українського народу. Меценат залишив нащадкам надзвичайно змістовні мемуари «Спогади 1861–1907 рр.», «Щоденник 1907–1917 рр.» і «Щоденник 1918–1919 рр.», які недавно перевидані в Україні. Це унікальні джерела з історії українського національного руху другої половини ХІХ – початку ХХ ст. У них ми знаходимо докладні описи тогочасних подій і влучні характеристики багатьох людей, з якими йому доводилося спілкуватися. Значне місце в мемуарах Є. Чикаленка посідають такі діячі, як М. Грушевський, В. Винниченко, С. Єфремов, Б. Грінченко та ін.

Д. Яворницький кілька разів згадується в «Спогадах» та «Щоденнику» українського мецената. Вперше його прізвище з'являється, коли Є. Чикаленко оповідає про діяльність колишнього члена Кирило-Мефодіївського братства, а згодом активного громадівця Д. Пильчикова, який з багатьох малоросів зробив свідомих українців. Серед них був і Д. Яворницький: «Пам'ятаю, наприклад, – пише він, – як з'явився у нього вперше Д. Еварницький... тоді це був кацапик, що не вмів і слова по-українському до пуття сказати. Пильчиков порадив йому поїхати подорожувати по землях Запорізьких... Еварницький поїхав, описав свою подорож, написав історію Запоріжжя і, врешті, став таким типовим етнографічним українцем, яких між нами майже немає» [3, 95].

Дружня співпраця між ними почалася на початку ХХ ст. Ініціатором відновлення стосунків виступив Є. Чикаленко. Про це довідемося з його листа до Д. Яворницького, де він зокрема зазначає: «Дуже радий Вас бачити у себе і поновити наше знайомство – ми з Вами стрічались 20 літ тому назад в Харкові у небіжчика Дм. Пильчикова, але се було так давно, що очевидно Ви мене забули» [5, 603]. Є. Чикаленко запрошував Д. Яворницького відвідати його маєток у с. Кононівка, де часто збиралися українські діячі культури.

У 1903 р. український меценат звертався до історика, з нагоди святкування 35-річного ювілею творчої діяльності М. Лисенка і просив допомоги в зібранні коштів: «Комітет по збору грошей на дарунок уповноважив мене звернутись до Вас з проханням, щоб і Ви приклали старань, аби побільшити збір грошей. Ви їдете по Україні, маєте велике число знайомих, вони Вас добре знають і поважають, то Вам, можливо при нагоді піднімають розмову про нашого Кобзаря і направлять жертви в редакцію «Киевской старины»» [5, 603–604]. Д. Яворницький довгий час співпрацював із цим часописом, де друкував наукові розвідки та літературні твори. Є. Чикаленко був не тільки меценатом названого видання, але й неформальним літературним редак-

тором. Він часто критикував історика за його доволі розлогі повісті. В одному з листів до П. Стебницького він жалівся: «Яворницький прислав оповідання на 800 сторінок, але таке, що соромно читати» [2, 33].

Проте, незважаючи на серйозні претензії до літературних творів Д. Яворницького, він все таки заохочував його писати на історичну тематику. У листі до вченого від 30 грудня 1908 р. Є. Чикаленко писав: «Ви самі здорово знаєте, яке велике значення в ділі відродження національної свідомості має історична белетристика. От, в сій справі надумав я звернутись до Вас, шановний Дмитро Івановичу. Ви фаховий історик, спеціально знаєте, краще всіх історію Запоріжжя. У Вас неабиякий белетристичний талантизм, чому б Вам не взятися за якусь велику повість з запорозького життя. Я певен, що у Вас се вийде цікаво, захопить читача і наверне його до бажання ґрунтовніше познайомитися з минулим нашим, з нашою історією» [5, 604–605]. Д. Яворницький, відповідаючи на пропозицію Є. Чикаленка, ділився з ним своїми літературними планами: «Ще торік я розпочав був історичну повість із запорозького життя... Окрім початку тієї повісті у мене зовсім готове от що є “Поміж панами”. Далі у мене є невелика повістинка “Люта помста”. Є ще невеликі оповістки “Русальчине озеро”, “Драний хутір” і інше. І все це я можу надіслати Вам, коли схочете» [6, 254].

Одержавши схвальну відповідь від Д. Яворницького щодо готовності посилати до «Ради» свої історичні оповідання, Є. Чикаленко застерігав історика про можливість серйозного редагування його творів, а можливо й подальшого допрацювання. Він просив ученого не ображатися і вказував на те, що праці таких відомих письменників, як М. Коцюбинський, В. Винченко, І. Карпенко-Карий, правилися його рукою [6, 605]. У листі від 5 лютого 1909 р. Є. Чикаленко висловив думку щодо надісланих до редакції творів: «Написані вони чудовою мовою, якою після М. Вовчка та Стороженка, писав хіба один П. Мирний. Змістом вони дуже цікаві, характеристики дієвих осіб зроблені дуже влучно, мітко. Але... але у їх єсть хиби, які помічаються майже у всіх ваших белетристичних оповіданнях: вони дуже розтягнуті, розвезимті і водяві» [6, 606–607]. Він радить історикові повикидати повторення, вступні сцени та пропонує власне редагування.

Одне з оповідань Д. Яворницького – «Русалчине озеро» – було надруковане у 55-у номері «Ради», але із суттєвими поправками редакції, за що Є. Чикаленко просив вибачення. Історик з розумінням поставився до цього неприємного факту, він не образився на Є. Чикаленка особисто, але закидав редакції «Ради» неуважність прочитання його оповідань. Варто відзначити, що, попри цей інцидент, він продовжував надсилати твори. Прихильність Д. Яворницького до газети «Рада» виявилася не тільки в бажанні публікувати тут свої праці, але й у готовності підтримати її матеріально, загітувавши нових передплатників. У «Щоденнику» за 1910 р. Є. Чикаленко описав свою подорож до Катеринослава і зустріч з Д. Яворницьким. Вона була зумовлена важким матеріальним становищем газети «Рада», що виходила на кошти Є. Чикаленка. Часопис мав щорічний дефіцит у 20 тис. руб. і для подальшого існування слід було або збільшити кількість передплатників, або знайти нових меценатів [4, 115].

Відтак, Є. Чикаленко розгорнув пропагандистську кампанію серед українського громадянства на підтримку «Ради». Д. Яворницький як доволі авторитетна в Катеринославі особа чим міг допомагав йому у цьому. Так, на зібранні катеринославської громади було заявлено, що нічим не можна допомогти газеті за

відсутності коштів. «Д. Яворницький доводив, що, навпаки, можна допомогти і без грошей, аби була охота: кожен з присутніх може зібрати по десятьох нових передплатників і треба заходитись, щоб назбирати таке число» [4, 116]. Ініціатива історика козацтва виявилася ефективною. У запису щоденника Є. Чикаленка від 17 вересня 1910 р. зазначено: «Сьогодні Д. І. Яворницький прислав гроші за десятьох передплатників, яких він розшукав у Катеринославі. Значить вже мої видатки на подорож до Катеринослава повернулися. Я щиро подякував Д. І. Яворницькому і прохав його, якщо він вважає можливим, розіслати від катеринославської громади заклик до всіх громад... може й інші громади заходяться збирати передплатників» [4, 117]. У листі до Є. Чикаленка від 17 вересня вчений подав йому список цих осіб, які вирішили підтримати газету [6, 260]. Перед цим Д. Яворницький повідомив видавця «Ради», що на її підтримку катеринославська громада збрала 500 крб. «З цього приводу була нарада у Дмитра Дорошенка, почалася вона з того, що я написав на листу 100 крб. За мною А. Синявський 50, далі І. Труба 50, потім В. Біднов 50 і далі, далі... Так ото ж Ви не журіться і не покладайте рук, а працюйте собі і працюйте поки душа жива і поки живе серце у грудях» [6, 260].

Є. Чикаленко неодноразово звертався до Д. Яворницького, з клопотаннями про допомогу в громадських справах. Маючи намір відкрити відділення свого магазину «Киевская старина» в Катеринославі, він просив історика «замовити словечко кому слід, щоб не тягнули сієї справи по канцеляріях» [5, 611]. У відповідь вчений зазначив: «З проханням на ім'я губернатора треба Вам підодждати, бо тепер наш Клинберг умер, віце-губернатор Гревеницький цього діла не знає і наврояд дасть Вам дозвіл» [6, 257].

Є. Чикаленко високо оцінював громадську діяльність Д. Яворницького. Він вважав, що «Просвіти» в Катеринославі збереглися лише завдяки йому. «Він офіційно числиться в “октябристах”, вони його виставляли навіть своїм кандидатом від Катеринослава в III і IV Думу, але він обидва рази зрікся. Крім того, він здавна приятельное з князем Урусовим..., має добрі відносини з катеринославським губернатором Кліккенбергом, а потім і з Якуніним. От завдяки цим добрим відносинам з губернаторами Яворницький і добуває дозволи на відкриття нових “Просвіт” по селах. Він доводить губернаторам, що “Просвіта” та взагалі українська свідомість не тільки не шкідлива, а навіть корисна: по самому Яворницькому губернатори можуть упевнитись, що українство не робить з людей ворогів держави, а селян “Просвіта” відбиває від аграрних розрухів та всяких хуліганських вчинків своїми невинними забавами, театральними виставами, співами та читанням дозволених цензурою книжок» [4, 257].

Свідчення Є. Чикаленка про співпрацю Д. Яворницького з партією «октябристів» дещо перебільшені. Як зазначає дослідниця життя і творчості історика козацтва С.Абросімова, він відвідував засідання катеринославського відділення партії «октябристів», куди його запрошував М. Родзянко, був навіть редактором реакційної газети «Русская правда», але швидко відмовився від такої «честі» і спрямував свою діяльність на пропагування української історії [7, 283].

Отже, співпраця між Є. Чикаленком та Д. Яворницьким розвивалася в кількох напрямках: по-перше, в галузі літератури, адже вчений друкувався у журналі «Киевская старина» та газеті «Рада», а по-друге, в громадсько-політичній сфері, адже обидва брали активну участь у культурно-національній русі – Є. Чикаленко в Києві, а Д. Яворницький – Катеринославі. Останній

не відмовляв першому в підтримці, що засвідчує їхнє листування. Хоча між ними були і певні розбіжності. Є. Чикаленко називав Д. Яворницького «етнографічним українцем», тобто, людиною, яка не виробила чітких політичних переконань. У той же час Є. Чикаленко був національно свідомим українцем, поборником Української державності. Втім, попри розбіжності в поглядах, вони плідно співпрацювали на ниві національного відродження.

1. *Листи Євгена Чикаленка з еміграції до Сергія Єфремова (1923–1928 рр.) / Упор. І. Старовойтенко. – К., 2003.*
2. *Миронець Н., Старовойтенко І. Євген Чикаленко і Петро Стебницький на спільному шляху до втілення національної ідеї. Листування 1901–1922 рр. – К., 2008.*
3. *Чикаленко Є.Х. Зібрання творів: у 7 т. – Т. 1: Спогади. Уривки з моїх споминів за 1917 р. – К., 2003.*
4. *Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). – Т. 1. – К., 2004.*
5. *Епістолярна спадщина академіка Дмитра Яворницького. – Вип. 2: Листи діячів культури до Д.І. Яворницького / Упор. С. Абросимова, Н. Василенко. – Дніпропетровськ, 1999.*
6. *Епістолярна спадщина академіка Дмитра Яворницького. – Вип. 4: Листи Д. Яворницького до діячів культури. / Упор. С. Абросимова, Н. Василенко. – Дніпропетровськ, 2005.*
7. *Абросимова С. Д. Яворницький // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип. 15. – К., 2005.*

Krot V.I. The Cooperation between Yevhen Chykalenko and Dmytro Yavornytsky in the field of Ukrainian culture, the beginning of the XX c. In the article the cooperation between the social activist Evhen Chykalenko and historian Dmitry Yavornytsky is examined. Their memoirs, diaries and correspondence are analysed. It is noted the positive effect of the both activists on the development of Ukrainian culture in the early twentieth century.

Key words: media, newspaper «Rada», history, «Kievskaya Starina»

О. О. Приймак

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена громадсько-політичній діяльності В. Липинського напередодні Першої світової війни. Розкрито особливості поглядів вченого на долю українського народу та спробу реалізувати їх у життя.

Ключові слова: польська шляхта, українці польської культури, Союз Визволення України

В. Липинського можна віднести до неординарних постатей історії України. Його феномен полягає у тому, що поляк за народженням, римо-католик за віросповіданням, здобувши європейську освіту (університети Кракова і Женеви), намагаючись змінити ставлення польської інтелігенції до української нації, він все своє життя відстоював ідею створення незалежної Української держави. Свої ідеї та політичні переконання вчений намагався реалізувати через громадську діяльність.

Вперше до організації В. Липинським гуртка «українців польської культури» у своїх спогадах звернувся Д. Дорошенко [1]. Участь вченого в майбутньому Союзі визволення України (СВУ) вивчали Т. Осташко [2], Ю. Терещенко [3] й І. Патер [4]. Вони не лише описали діяльність вченого, а й висвітлили та проаналізували його політичну позицію. Метою цієї статті є розкриття участі вченого в українському громадсько-політичному русі напередодні Першої світової війни.

Громадсько-політична діяльність у житті В. Липинського займала важливе місце, оскільки саме через неї він бачив можливість реалізації своїх політичних і національних переконань. Слід зазначити, що у справі

перших самостійних громадських заходів він радився з М. Грушевським. Цей бік спілкування став особливою сторінкою їх відносин. У листах до професора він розповідав про наміри, радився із сумнівних питань, повідомляв свої враження від проведених заходів.

До громадської діяльності В. Липинський долучився, будучи вже відомим в українських колах своєю спробою зацікавити українським питанням польське населення, яке мешкало в Україні. Він шукав ефективні шляхи залучення шляхти до українського життя. Громадську діяльність вчений розпочав у серпні 1908 р., серед польських землевласників на рільничому з'їзді в Умані. В. Липинський підготував виступ, де планував «розказавши коротеньку історію України, малювати сучасний стан Українства в Галичині і у нас, подати коротенький нарис історії (на скільки це можливо) укр[аїнської] шляхти, польського українофільства і, врешті, представивши ідеологію “краєвих” партій наших, литовських і білоруських, заналізувати їх відносини до місцевого елементу і представити свій (об'єктивний) погляд на цю справу» [5, 356]. Свої матеріали він подав польською, пояснюючи це суто «технічними» причинами, тобто, для кращого розуміння. Про результат виступу в листі до М. Грушевського молодий дослідник повідомляв: «Відчит мій стринули доволі прихильно, це значить, що ідеї, які я в ньому пропагував, з одного боку, викликали співчуття, а з другого, не дали сильної і серйозної опозиції» [5, 357]. Після виступу, за сприяння А. Рокицького, він поїхав із доповіддю шляхетськими маєтками Правобережної України. Однак, незважаючи на те, що погляди В. Липинського знайшли прихильників, широкого успіху ідея не мала. Матеріал цих виступів було надруковано у Кракові 1909 р. [6].

Проте, така очевидна невдача не змусила В. Липинського відмовитись від залучення польської шляхти до розбудови Української держави. У листі до М. Грушевського від 13 серпня 1908 р. він ділився своїми подальшими планами щодо організації товариства українців католиків, під час контрактів у Києві [5, 359]. Завдяки його активній участі, в Києві був проведений з'їзд «українців польської культури», де зібрались представники шляхти правобережної України, які підтримували його ідею. У ньому брали участь А. Станевич (з Любька), Л. Седлецький (Сава Крилач, представник українського соціалістичного і консервативного руху), Й. Волошиновський (редактор «Світової зірничі»), Є. Пачковський (київський літератор і публіцист), А. Васутинський (з Козятина), Ф. Михальський (київський публіцист і літературний критик), В. Грохольський, А. Рокицький, серед запрошених гостей були Є. Чикаленко, С. Єфремов, Ф. Матушевський і Д. Дорошенко [1, 114–115]. Згадуючи цей з'їзд у щоденнику, Є. Чикаленко так характеризував присутніх поляків: «Виявилось, що між нами є елементи двох відтінків: одні з них називають себе українцями польської культури, вважають себе по походженню за українців, діди-прадіди яких змінили віру й мову, поробились поляками-католиками. Ці елементи добре ознайомлені з українською літературою і зовсім добре говорять по-українському. Другі вважають себе поляками з діда-прадіда, але, живучи серед українського народу, вважають своїм обов'язком допомагати культурному розвитку цього народу. Ці елементи не вміють говорити по-українськи й говорили з нами по-польському» [7, 52].

В. Липинський заздалегідь підготувався до виступу перед однодумцями. Він відкрив з'їзд промовою,